

УДК 159.922.73:572.1/4–053.3/6:613.9.001

ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ДИТИНСТВА В СТАРОДАВНІ ЧАСИ

Олена Квас

*Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка
вул. І. Франка, 24, 82100 Дрогобич, Україна*

Розглянуто проблеми вивчення дитинства і дитини в минулому. Біологічний розвиток людини пройшов довгий шлях, але його систематичне вивчення має досить коротку історію. Хоча феномени репродукції і росту завжди були доступними для спостереження, усвідомлення необхідності дослідження людського розвитку виникло наприкінці XIX ст.

Ключові слова: дитина, дитинство, вікова періодизація.

Постановка проблеми У науковій літературі Західної Європи і США проблема дитини і дитинства існує вже не один десяток років. Наріжним каменем стала праця Філіпа Арієса, видана перший раз в 1960 році. Вчений підтримує тезу, що дитинство тривалий період не вивчали, що підтверджують середньовічні тлумачення дітей як мініатюри з дорослих. Хоча, як зауважує дослідник, у XVI ст. “спостерігали” дитину, але це зовсім не виправило ситуації. Більшість дослідників вважає, що в давні часи не існувало концепції дитинства з тої причини, що діти в суспільній ієрархії були на низькому щаблі.

Мета повідомлення. Аналізуючи погляд на розвиток дитини в минулому, виявили, що якнайдетальніше вивчали цю проблему, починаючи з археологічних, іконографічних, і аж до писаних джерел, в Західній Європі. Археологічні джерела ознайомлюють нас із демографічними даними, а також із матеріальними предметами – речами щоденного вжитку, іграшками тощо. Іконографія розповідає про різноманітні аспекти дитинства, розглядає дитину в сім'ї, її щоденність, оточення, заняття, одяг тощо.

Наукова література вивчала проблему дитинства в стародавні часи дуже мало. Крім праці Марка Грушевського “Дитина у звичаях і віруваннях українського народу”, трапляються поодинокі праці чи фрагменти, які описують різні аспекти життя дитини у давній Європі і зокрема в Україні. Тема, яка пов'язана з дитинством і з дитиною, здебільшого, з'являється у статтях, де аналізують звичаї. Окремі статті, присвячені дитині, описують харчування і лікування дитини в давній Європі.

Аналіз наукової літератури. Віддавна людське життя поділяли на періоди, початкові з яких відповідали періоду дитинства. Поділ на три частини простежуємо у Гесіода, який виділив *neos* – молодість, *mesos* – середина, *geron* – старість. Подібно у Піндара є три періоди: *pais* – юнак, *aner* – мужчина, *palaios* – старець.

Чотири періоди є у Ксенофонта, що відповідають чотирьом порам року. Натомість сім періодів повинні відповідати сімом дням тижня. Були вони інколи семирічні. До семи років – *paidion* – дитина; до чотирнадцяти – *pais* – хлопець; до двадцяти одного – *ephebos* – юнак; до двадцяти восьми – *neaniskos* – молодий чоловік; два наступні семирічні етапи – *anen* – мужчина; далі – *presbyter* – старець і *gerontos* – зграбний старець.

За Аристотелем, до семи років – це період, коли дитина не вивчала ніяких наук, але повинна була прислухатися до тих наук, які вивчатиме. Наступні роки – це період науки, який поділений на два етапи від семи років до зрілості, а потім до 21-го року. У Римі, в період республіки, виділяли період немовлят (*infantia*), дитинства (*puer*) і юнацтва. За Варрона період немовлят – це період, коли дитина ще не може говорити, наступний період дитинства триває до 15 років. Хрисипп стверджує, що у віці немовлят дитина вигукує окремі звуки, не може добре говорити. Лукрецій, який детально займався цією проблемою, вважав, що період немовлят поєднується з наступними трьома роками. Він розрізняв такі етапи: *pueritia*, *inventus*, *viribus*, *aetas*, *senior*. Цицерон часто звертав увагу на періодизацію людського життя, відповідну термінологію. Він розрізняв вік немовляти (*infantia*), дитячий вік (*pueritia*), юність (*adulescentia*), молодість (*inventus*), доросле життя – період стабілізації або середній вік і старість (*senectus*).

Побідне простежуємо і у Горація. Він не бере до уваги вік немовляти і від трирічного віку до раннього дитинства. Овідій, натомість, шукав аналогів з порами року – немовля не має ще сил, а ось раннє дитинство відповідає весні, це період, коли дитина міцніє, краще розвивається.

У Сенеки найкраще розмежовані періоди людського життя. Тут бачимо період вагітності (*puerperium*), період немовляти (*infantia*), раннє дитинство (*pueritia*), період дозрівання (*pubertas*), юність і зрілість (*inventus*), старість (*senectus*). Він зазначає, що період немовляти триває до трьох років, дитинство закінчується випаданням молочних зубів (до восьми років), наступні етапи не були нічим особливо виражені. У більшості античних класифікаціях періоди життя розмежовувались кожні сім років.

На початку нашої ери також проблема періодизації життя людини посідала важливе місце. У II і III ст. фази (періоди) розвитку виявляємо в листах Тертуліана. Перший визнавав число “5” магичною цифрою і звідси поділ на п’ять періодів – немовляти, дитинства, юності, зрілості й старості. Подібно Тертуліан розрізняв періоди, але вікових меж не подавав. Сім

періодів розрізняв Вікторин з Петавіму в IV ст. н.е. Початкові, дитячі, фази розвитку це – народження (*nascivitas*), період немовляти (*infantia*), раннє дитинство (*pueritia*). Лактанцій, залежно від розумового розвитку поділяє життя на три частини (дитина – молодий/зрілий – старець). Період немовляти поєднував з *gignere* (народжувати) і *educare* (виховувати), дитинство з *formare* (формувати). Цікавий поділ пропонував Аузоній. У нього період немовляти – це *lactans* чи *parers lactans*, після чого наставало дитинство. Амброзій з Медіолану виділяв 3, 6, 7 або навіть 10 етапів життя людини. Ці 10 етапів – це семирічні періоди: період немовляти (раннє дитинство) тривало до 7 років, після чого наставало дитинство від 8 до 14 років. Поділяючи на ці періоди, він брав до уваги біологічний і психологічний розвиток. *Infantia* – раннє дитинство, коли дитина вчиться говорити і розрізняти слова. *Pucritia* завершувала період статевої зрілості.

Проблеми періодизації життя порушувала і середньовічна філософія. У Ісідора із Севільї (560–636) простежуємо шість фаз (періодів) життя людини. Початкові – це *infantia*, *pueritia* і *adolescentia*. Перша фаза життя людини *infantia* триває від народження дитини до семи років. *Infans* називаємо дитину, оскільки вона не опанувала мову, якщо зуби ще не виростили, мова не може бути цілковито виразною. Після дитинства настає інший період, який називають *pueritia*, період юнацтва. Це так, як зіниця в оці, говорить Ісідор. І триває цей етап до 14 років. Число сім у Середньовіччі було символічним. Крім семи періодів життя людини, семи планет, є ще сім правд віри, сім головних гріхів, днів тижня тощо. Ця проблема наявна також і в інших письменнях, наприклад, Августина, Томи з Аквіну чи Фелон з Мегари, який 1265 р. видав трактат “Про чотири періоди людського життя”. З вищезазначеного можна підсумувати, що цю проблему вивчали мислителі Середньовіччя. Вони робили спроби поєднати, ввести людське життя на землі у великі універсальні системи. Всі вони виокремлювали період дитинства.

Мудреці епохи Відродження, для яких людина була найбільшою вартістю, приділяли цій проблемі особливу увагу. Акцентували на відмінності та специфіці кожної із фаз життя людини. Еразм з Роттердаму писав про швидкоплинність людського життя: “Подумай, як швидко проходить наше життя. В дитинстві не зауважуємо, вік юнацький зайнятий іншим, молодість охоплена різними турботами, на старість втрачаємо глузд. Тому маємо 4 періоди життя – дитинство, юність, молодість (зрілість), старість” [3, с. 87].

Польський лікар і філософ Себастьян Петрицин також був прихильником семирічних періодів. “Від семи років, – писав він, – розпочинається справжнє/досконале дитинство; перед сімома роками ще не дитинство, а *infantia*, коли дитина не вміє добре говорити, що й зазначають філософи і медики. Кожні наступні семирічні пороги є переломними в житті

людини. Вчений дитинству дає назву “малі діти”. Це період, – вважає він, – коли діти не повинні бути вчені”. “Доки діти під опікою матері і батька, доти не можуть бути пристойно навчені, бо матері – милосердні, не роблять їм прикрощів. А навчання проходить у важкій праці. В цьому періоді потрібно звернути увагу на їхнє тіло і здоров’я” [4, s. 26]. Другий період – це власне дитинство, яке розпочинається з семи років і саме тут розпочинається наука. Петрицин зауважує, що це досконале дитинство. У цьому віці діти вже усвідомлюють життя, вони вже не є настільки під опікою матері, розуміють поняття навчальної діяльності. “З дитьми від семи років буває легше, бо швидко сприймають подану науку”. У цей період потрібно передусім звертати увагу на душу, щоб краще розрізняли погане від доброго, вихованість і невихованість, похвалу і ганьбу. І нарешті, третій період, період молодості, від 14 до 22 років. Він також дуже важливий для формування особистості. Тут простежується вплив Аристотеля, найперше – елементи фізичного виховання, далі – морального, і нарешті – розумового.

Петрицин акцентував на умові цього поділу. Він писав, що є різні діти, з різними здібностями щодо освоєння вмінь і навичок.

Одна дитина в сім років буває розвинена і все розуміє, інша слаборозвинена, ледве усвідомлює це у 14 років. Дослідник пише, що “у деяких дітей дотепність швидше з’являється, ніж в сім років, в інших – ледве після семи, а ще в інших – в сім років”. З огляду на це розрізняють три типи розвитку дітей: швидко розвинені, слаборозвинені, нормальні. Діти, які розвиваються згідно з нормою, – ранній тип. Ті, які розвиваються швидше – швидко розвинені, нарешті, ті, які відстають у розвитку – слаборозвинені” [4, s. 30]. Петрицин найдетальніше у старопольській думці подав ідеї періодизації періодів дитинства і молоді.

Як вищезазначали, наукова література розглядала проблему дитинства дуже мало. Найбільше в цьому напрямі зробив Ллойд де Маше, один з основних представників психоісторії, зауважуючи суттєві зміни особистості наступної генерації і їхні впливи на зв’язок “батьки – діти”.

У його працях бачимо “чорний” світ дитини, де батьки зловживали дітьми, вели їх до загибелі. З його ініціативи і під його керівництвом виданий був журнал, який сьогодні називається “The Journal of Psychohistory”, що спочатку називався “History of Childhood Quarterly”.

У своїй праці про зв’язок “батьки – діти” дослідник виділив шість моделей цих взаємин: дітовбивство (з античних часів до IV ст. н.е. – у нових випусках поділяються ці фази на ранню і пізню; віддавна (IV–XIII ст. н.е., у нових випусках до XII ст.); амбівалентність (XIV–XVII ст.); нав’язливість (XVIII ст.); соціалізація (XIX – поч. XX ст.) і допомога, підтримка (друга половина XX ст.). Так від жорстокого дитинства ці фази ведуть до всебічної підтримки дитинства, що найбільше простежується у XX столітті.

Висновки. На Заході інтерес до вивчення дитячого віку (від 7 років до підліткового віку) виник лише після завершення індустріальної революції в ХІХ ст. Хоча вже задовго до цього раннє дитинство розглядали як окремий період життєвого циклу. У цей момент, коли відбулися зміни в економічній організації суспільства, що були зумовлені індустріальною революцією (наприклад, міграція із сільської місцевості в місто) настав сприятливий момент для вивчення дитинства. Індустріальна революція призвела до того, що фабричним робітникам знадобились навички початкової грамоти, яку вони могли здобути в межах початкової освіти. Так, дослідження психіки дитини отримало міцний стимул, оскільки тільки завдяки цьому освіта могла стати більш ефективнішою. Без сумніву, що й інші соціальні чинники, такі як зростання добробуту, покращення гігієни, посилений контроль за дитячими хворобами, також сприяли зміщенню фокуса уваги до дитинства.

Перспективи подальших досліджень. Розвиток у дитячому та дорослому віці – життєвий шлях – лише недавно став об'єктом дослідження. Звісно, біологічний розвиток людини пройшов довгий шлях, але його систематичне вивчення має досить коротку історію. Хоча феномени репродукції і росту завжди були доступними для спостереження, усвідомлення необхідності дослідження людського розвитку найчастіше виникало в періоди соціальних та економічних змін.

У кожному етапі життєвого циклу наявні і біологічні і культурні аспекти розвитку. Біологічні процеси сприяють розвитку та забезпечують природне «маркірування» окремих стадій. Вони набувають значення як передумови соціальної історії і дають стимул для глибшого розуміння життєвого циклу. Соціум впливає на розвиток людини впродовж всього життя. Він задає систему відліку, відносно якої можуть бути виділені та вивчені окремі стадії та періоди життя.

Хоча з вікових глибин до нас дійшло багато свідчень незвичних випадків дитячого розвитку, а народна мудрість зберігає різноманітні рецепти виховання дітей, історія власне наукового вивчення дитячого віку налічує лише понад сто років.

-
1. *Баттерворт Дж., Харрис М.* Принципы психологии развития / Пер.с англ. М., 2000.
  2. *Грушевський Марко.* Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. К., 2006.
  3. *Скотний В. Г.* Філософія: історичний і систематичний курс. К., 2005.
  4. *Śliwerski B.* Pedagogika dziecka. Studium pąjdocentryzmu. Gdańsk, 2007.

**PECULIARITIES OF INTERPRETING THE INFANCY CONCEPT IN
ANCIENT TIMES****Olena Kwas***Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych
I. Franko Str., 24, UA – 82100 Drohobych, Ukraine*

The article is devoted to the analysis of the infancy and children concepts in the researches of the past. Human biological development has passed off a long way, but its systematic study has quite a short story. The author stresses, that the phenomena of the reproduction and growth have been always accessible for researching but the necessity of exploring human development was acknowledged in the end of the XIX th century.

Key words: child, childhood, age periods of development

**ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КАТЕГОРИИ ДЕТСТВА В
ДРЕВНИЕ ВРЕМЕНА****Елена Квас***Дрогобычский государственный педагогический университет им.И.Франко
ул. И. Франко, 24, 82100 Дрогобыч, Украина*

Рассмотрена проблема изучения детства и детей в прошлом. Биологическое развитие человека прошло длинный путь, но его систематическое изучение имеет короткую историю. Акцентировано внимание, что феномены репродукции и роста всегда были доступны для исследования, а осознание необходимости изучения человеческого развития возникло в конце XIX в.

Ключевые слова: ребенок, детство, возрастная периодизация.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2008

Прийнята до друку 09.10.2008